

ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

**АНОХІН Андрій Миколайович - здобувач кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ**

Исследованы понятие и содержание предмета доказывания в уголовном производстве. Установлено, что предмет доказывания составляет совокупность фактических обстоятельств, которые имеют уголовно-правовое и уголовно-процессуальное значение для разрешения производства по сути, и которые подлежат обязательному установлению в каждом уголовном производстве. Рассмотрен вопрос о возможности урегулирования общего, особенного и конкретного предмета доказывания. Определено, что обстоятельства общего предмета доказывания касаются любого уголовного правонарушения, однако касательно каждого из составов уголовного правонарушения, они приобретают определенные особенности, которые ориентируют на те признаки, что являются характерными для конкретного состава преступления и его отграничения от смежных составов.

Ключові слова: кримінальне провадження, предмет доказування, загальний і особливий предмет доказування

Одним із питань, що визначає зміст кримінально-процесуального доказування, є питання предмета доказування. Важливе теоретичне та практичне значення предмета доказування неодноразово та постійно підкреслюється у кримінально-процесуальній літературі. Правильне встановлення змісту предмета доказування забезпечує цілеспрямованість і плановість у здійсненні кримінально-процесуальної діяльності, спрямовує зусилля відповідних суб'єктів на

встановлення саме тих обставин, які мають правове значення для прийняття рішення по суті. Предмет доказування також має важливе значення для розробки складних (у межах конкретного досудового розслідування чи судового розгляду) та простих (у межах конкретної слідчої (розшукової) чи судової дії) тактичних комбінацій. Не менш важливим є предмет доказування в окремій методиці розслідування, а також під час розробки відповідної криміналістичної характеристики механізму вчинення кримінального правопорушення певного виду.

Зважаючи на таке значення предмета доказування у кримінальному процесі та криміналістиці слід мати чітке уявлення щодо його змісту.

У кримінально-процесуальній літературі висловлюються різні погляди на поняття предмета доказування. За радянської доби предмет доказування розглядався, як факти та обставини, що встановлюються за допомогою доказів (М. С. Строгович), як сукупність обставин, що підлягають встановленню у кримінальній справі (Г. М. Міньковський), як сукупність фактичних обставин, встановлення яких є необхідним для прийняття обґрунтованого рішення по справі (Л. М. Карнеєва).

Погляди сучасних учених-процесуалістів особливо не відрізняються від наведених позицій, що, вочевидь, обумовлюється схожістю правового регулювання предмета доказування у ці періоди. Фактично не змінює нічого у цьому питанні і прийняття 13

квітня 2012 року Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), хоча предмет доказування у ньому, у порівнянні з Кримінально-процесуальним кодексом України 1960 року, зазнав певних незначних змін.

Так, у науково-практичних коментарях до КПК предмет доказування у кримінальному провадженні визначається, як сукупність фактів і обставин об'єктивної дійсності, що мають матеріально-правове, цивільно-правове, кримінальне процесуальне значення і є необхідними і достатніми фактичними обставинами для вирішення кримінального провадження по суті [1, с. 241; 2, с. 266].

Незважаючи на деякі відмінності у формулюванні предмета доказування, усі вони, на нашу думку, мають деякі загальні недоліки: не визначається сутність обставин, що підлягають доказуванню, не вказується мета такого встановлення, а також не роз'яснюється, як слід розуміти поняття “факти”, “обставини”, “фактичні обставини”, “перелік обставин”, які використовуються при визначенні поняття предмета доказування.

Метою цієї статті є дослідження питань щодо змісту предмета доказування у кримінальному провадженні, з'ясування можливості виділення загального та окремого предметів доказування відповідно до кримінальних правопорушень певного виду.

На нашу думку, предметом доказування не можуть бути “факти”, під якими розуміють дійсні, цілком реальні події, явища. Реальна подія злочину на момент кримінального провадження належить до подій минулого. Факти об'єктивної реальності можуть існувати чи не існувати. Тому вони не можуть підлягати доказуванню.

Предмет доказування повинен включати обставини, що супроводжували вчинення кримінального правопорушення і визначають сутність того, що відбулось насправді. Обставини характеризують факти об'єктивної реальності, що відбулися. Тому більш правильно було б використовувати поняття “фактичні обставини” для характеристики предмета доказування.

Навряд чи слід використовувати поняття “перелік” для характеристики предмета доказування, оскільки доказуються фактичні обставини події, а не їх порядковий номер.

Поняття “обставина” у кримінальному та кримінальному процесуальному праві використовується для позначення різних за змістом понять. Так, статті 66, 67 Кримінального кодексу України (далі – КК) містять обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання; у ст. 91 КПК викладені обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні і т.п. Це доводить багатозначність поняття “обставина”, що використовується законодавцем, і різноманітність обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

У зв'язку з цим у науці кримінального процесу виникли різні погляди на зміст предмета доказування. Так, Ф. Н. Фаткуллін вважав, що до предмета доказування входять усі обставини і факти, пізнання та засвідчення яких є необхідним для досягнення об'єктивної істини у справі. Автор не перераховує конкретні обставини предмета доказування. Однак ототожнення предмета доказування з предметом пізнання свідчить про те, що до предмета доказування у кримінальній справі включається усе, що пізнається під час розслідування злочину і розгляду справи в суді [3, с. 47].

Ця точка зору знаходить своїх прихильників і сьогодні. Висловлюються думки про те, що, крім обставин, зазначених у КПК (ст. 64 КПК 1960 р., ст. 91 КПК 2012 р.), обставинами, що входять до предмета доказування, також є доказові (допоміжні) факти; обставини, що є необхідними для прийняття проміжних процесуальних рішень (наприклад, про затримання підозрюваного, про обрання запобіжного заходу, про зупинення досудового слідства тощо); обставини, знання яких є необхідним для забезпечення прав учасників процесу; обставини, з'ясування яких є необхідним для збирання, перевірки та оцінки доказів (наприклад, обставини, що характеризують взаємовідносини свідка з іншими учасниками процесу) [4; 5; 6; 7]. З цього випливає висновок про те, що оскільки до предмета

доказування входять усі факти і обставини, які є необхідними для правильного вирішення справи, то поняття “предмет доказування” і “обставини, що мають значення для кримінального провадження” є тотожними.

З наведеними позиціями, як і з іншими аналогічними судженнями, на нашу думку, не можна погодитись. Об'єднання різнозначних обставин у предмет доказування, по-перше, суперечить науковому визначенню понять; по-друге, позбавляє кримінально-процесуальний інститут обставин, які підлягають доказуванню, власного змісту. Усі обставини, що входять до предмета доказування, мають кримінально-правове та кримінально-процесуальне значення для кримінального провадження, його вирішення по суті. Однак не все, що досліджується під час кримінального провадження, має таке значення. Предмет доказування – це особливий інститут, що визначає можливість встановлення події кримінального правопорушення та прийняття правильного рішення по суті.

На наше переконання, предмет доказування утворюють не всі обставини, встановлення яких має будь-яке значення, а саме ті, від яких залежить вирішення по суті, тобто ті, які мають кримінально-правове та кримінально-процесуальне значення. Серед останніх – ті, що надалі стають підставою прийняття рішень по суті справи та вирішення інших процесуальних питань судом під час здійснення правосуддя.

До предмета доказування не відносяться багаточисленні обставини, що досліджуються під час кримінального провадження: факти і обставини, що мають відношення до перевірки та оцінки конкретних доказів, родинні зв'язки, неприязні та інші взаємовідносини учасників процесу, а також усі інші факти, що мають допоміжне значення. У контексті виконання конкретних процесуальних дій вони, безумовно, повинні досліджуватись, однак самі по собі не можуть виступати підставами для прийняття підсумкових рішень, тим більше тих, які мають кримінально-правове значення.

З вищевикладеного випливає, що предмет доказування і обставини, що мають

значення для кримінального провадження, не можна ототожнювати. Такий висновок можна зробити, виходячи і з аналізу нормативно закріпленого поняття доказів. Відповідно до ч. 1 ст. 84 КПК доказами є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Досліджуючи структуру предмета доказування, М. С. Строгович запропонував виділяти в його складі головний факт, до якого входять усі обставини, що підтверджують або спростовують подію злочину, вину обвинуваченого, встановлюють обставини, що його характеризують. Даючи пояснення поділу предмета доказування на головний факт та інші обставини, автор зазначав, що поняття головного факту означає лише те, що саме його встановлення виступає головним завданням доказування, і поки головний факт не доведений, справа не може вважатись вирішеною правильно. Усі ж інші обставини, що підлягають доказуванню, однак не входять до головного факту, також мають важливе значення, оскільки вони пов'язані з головним фактом, доводять його наявність чи спростовують його [8, с. 365, 369].

Ставлення інших дослідників до виділення головного факту було неоднозначним. Одні теоретики поділяли цю позицію, інші – критикували.

На наш погляд, формулювання обставин, які входять до предмета доказування і їх правовий зміст не дозволяють ділити єдиний предмет доказування на частини та виділяти з їх сукупності так званий “головний факт”, тобто факт, що охоплює подію кримінального правопорушення і винуватість особи, що його вчинила (п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 91 КПК). Обставини, що вказані в інших пунктах цієї ж статті мають безпосереднє відношення до такого факту, а значить повинні враховуватись наряду з ним, розглядатись як його складова частина. Виділення головного факту означало б протиставлення одних обставин, що підлягають доказуванню, іншим, визнання усіх інших

обставин другорядними, неголовними, що призвело б до їх недооцінки у процесі правозастосування.

Також М. С. Строгович писав, що до предмета доказування входять і доказові факти. Автор вказував на те, що під час розслідування злочину і розгляду справи необхідно доказати всі доказові факти, інакше вони не можуть доказати головний факт. А це значить, що доказові факти також входять до предмету доказування [8, с. 366-367].

Безумовно, що для того, аби відомості про факти могли бути використані для обґрунтування висновків, вони мають бути досліджені. Однак встановлення достовірності доказів має інше значення, ніж встановлення події кримінального правопорушення, винуватості особи та інших обставин, які входять до предмета доказування, і їх доказування відбувається з іншою метою. Доказові факти представляють собою перевірені дані, за допомогою яких встановлюються обставини, що входять до предмета доказування. А значить використання фактичних даних у будь-якому провадженні не мета доказування, а засіб встановлення обставин предмета доказування. Включенням доказових фактів до предмета доказування по суті розмивається межа між метою доказування і засобами її досягнення.

Враховуючи вищевикладене, можна констатувати, що предмет доказування утворюють сукупність фактичних обставин, що мають кримінально-правове і кримінально-процесуальне значення і які підлягають обов'язковому встановленню у кожному кримінальному провадженні.

Надалі розглянемо питання можливостей законодавчого врегулювання загального, особливого та конкретного предметів доказування.

Під час розслідування кримінальних правопорушень та судового розгляду слідчі та судді стикаються з необхідністю встановлення обставин конкретного кримінального правопорушення і його кваліфікації за відповідною статтею кримінального закону. Знання обставин, які підлягають обов'язковому встановленню у криміналь-

ному провадженні незалежно від його специфіки, врахування особливостей кожного окремого кримінального провадження – запорука успішної роботи органів досудового розслідування та суду.

Матеріалістична філософія визнає, що в дійсності мають місце лише окремі речі, що мають особливі властивості, ознаки, відмінні від властивостей і ознак інших окремих речей і явищ. Індивідуальні, неповторні, притаманні тільки йому характерні ознаки – відмінна особливість кожного одиничного. Разом з тим у кожному окремому предметі, явищі є загальні властивості, характерні й для інших матеріальних об'єктів. Ці загальні властивості слугують основою формування загальних понять. Загальне і окреме, таким чином, знаходиться у діалектичному взаємозв'язку [9, с. 116].

Такий взаємозв'язок загального і окремого утворює філософське підґрунтя розмежування обставин, зазначених у ст. 91 КПК, і обставин, які встановлюються у кожному конкретному кримінальному провадженні.

Кримінальні правопорушення у кожному конкретному випадку є неповторними через різноманітні життєві ситуації. Кожен злочин наділений сукупністю властивостей, що визначаються як суб'єктом злочину, так і характером злочинного посягання. Однак при цьому усі кримінальні правопорушення володіють і загальними ознаками – це суспільно небезпечні, протиправні діяння (дії або бездіяльність), вчинені певною особою. З усіх можливих обставин конкретних кримінальних правопорушень законодавець виділив об'єктивно існуючі ознаки одиничних явищ і предметів та сформулював обставини, що підлягають встановленню у кожному кримінальному провадженні. Ці обставини зазначені у ст. 91 КПК і утворюють загальний зміст предмета доказування. Це поняття не передбачає, і не може передбачати, всього розмаїття ознак конкретного кримінального правопорушення або їх конкретного виду. Як і будь-яке загальне поняття, предмет доказування охоплює найбільш суттєві, родові ознаки окремого. Абстрагуючись від конкретних форм злочинних проявів, загаль-

не поняття предмета доказування включає в себе найбільш суттєві ознаки, що дозволяють не тільки відновити подію, що відбулась, а й встановити кримінально-правові ознаки, що характеризують цю подію як кримінальне правопорушення.

У свою чергу, встановлення фактичних обставин конкретного кримінального провадження відбувається стосовно з'ясування обставин, зазначених у ст. 91 КПК. Розслідування конкретного кримінального правопорушення пов'язане із встановленням конкретних, тільки йому притаманних обставин. Виходячи з цього, предмет доказування у кожному кримінальному провадженні є одиничним і за своїм змістом неповторним. Однак ця обставина не заперечує зв'язку конкретного предмета дослідження із загальним предметом доказування, оскільки в конкретному кримінальному провадженні знаходять своє відображення обставини, що, у свою чергу, характеризують будь-яке кримінальне провадження.

Індивідуалізація предмета доказування по конкретному провадженню здійснюється з урахуванням вимог диспозиції статті КК, за якою кваліфікується діяння, що підлягає доказуванню [1, с. 241].

Загальне разом із окремим створює взаємодіючу єдність. Конкретне вираження такої єдності фіксується в категорії особливого: особливе – це те, що відрізняє цей предмет, явище від інших, тих, з якими відбувається порівняння.

Особливість предмета доказування може проявлятися як у конкретному предметі доказування, оскільки особливе є формою прояву загальних закономірностей в окремих явищах, так і у загальному предметі доказування тоді, коли загальне вказує на відмінність об'єктів порівняння. У цьому випадку особливе виступає як загальне відносно конкретного і як менш загальне відносно більш загального. Такими особливими предметами доказування є: предмет доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх (ст. 485 КПК), а також обставини, що підлягають встановленню при провадженні про застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 505 КПК).

Так, до змісту предмета доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, що зазначений у ст. 485 КПК, крім обставин, зазначених у ст. 91 КПК, також входять повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього (вік, стан здоров'я та загального розвитку неповнолітнього, тощо), ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння, умови його життя та виховання, наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

Предмет доказування у кримінальному провадженні про застосування примусових заходів медичного характеру також має особливості, що визначаються характером психічного стану особи в момент вчинення суспільно небезпечного діяння чи після його вчинення. У зв'язку з цим закон передбачає з'ясування обставин вчиненого діяння, характеру і розміру шкоди, завданої цим діянням, наявності в особи розладу психічної діяльності. Не досліджується винуватість особи, що вчинила діяння, оскільки це пов'язано з інкримінуванням особі певних дій, зміст яких вона не усвідомлює і не може керувати ними.

Таким чином, можна зробити висновок, що обставини, які зазначені у ст. 91 КПК, стосуються будь-якого кримінального правопорушення, однак є очевидним, що, відносно кожного зі складів кримінального правопорушення, вони набувають певних особливостей, що орієнтують на ті ознаки, які є характерними для конкретного складу кримінального правопорушення і необхідними для його відмежування від суміжних складів. Такі особливості обставин предмета доказування можуть бути визначені, зокрема у кримінальних провадженнях про вбивства, хуліганство, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), дорожньо-транспортні пригоди і т.п.

Урахування особливостей предмета доказування у кримінальному провадженні про кримінальне правопорушення конкретного виду забезпечить законність, об'єктивність і повноту досудового розслідування, а значить підвищить його ефективність щодо виконання завдань кримінального провадження.

АНОТАЦІЯ

Досліджено поняття та зміст предмета доказування у кримінальному провадженні. З'ясовано, що предмет доказування утворюють сукупність фактичних обставин, що мають кримінально-правове і кримінально-процесуальне значення для вирішення провадження по суті, і які підлягають обов'язковому встановленню у кожному кримінальному провадженні. Розглянуто питання можливості врегулювання загального, особливого та конкретного предметів доказування. Встановлено, що обставини загального предмета доказування стосуються будь-якого кримінального правопорушення, однак відносно кожного зі складів кримінального правопорушення, вони набувають певних особливостей, що орієнтують на ті ознаки, які є характерними для конкретного складу кримінального правопорушення і необхідними для його відмежування від суміжних складів.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.

3. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания. – 2-е изд, доп. – Казань, 1976. – 206 с.

4. Золочевська П. В. Предмет доказування у кримінальному процесі / П. В. Золочевська // Науковий вісник. – Д., 2003. – № 3. – С. 304-307.

SUMMARY

The concept and the maintenance of a subject of proof of criminal proceedings are investigated. It is established that the subject of proof makes set of the actual circumstances which have criminal and legal and criminal procedure value for permission of production in fact and which are subject to obligatory establishment in each criminal proceedings. The question of possibility of settlement of the general, special and concrete subject of proof is considered. It is defined that circumstances of the general subject of proof concern any criminal offense, however concerning each of structures of a criminal offense, they gain certain features which focus on those signs that are characteristic for concrete structure of a crime and its for difference from adjacent structures.

5. Климчук М. П. Предмет доказування як категорія кримінально-процесуального права / М. П. Климчук // Науковий вісник. – Д., 2004. – № 1: Актуальні проблеми вдосконалення кримінально-процесуального законодавства. – С. 78-81.

6. Стахівський С. М. Предмет доказування у кримінальному судочинстві / С. М. Стахівський // Вісник. – К., 2004. – Вип. 4. – С. 61-68.

7. Важинський В. М. Предмет доказування в кримінальному процесі / В. М. Важинський // Науковий вісник. – Чернівці, 2006. – Вип. 311: Правознавство. – С. 114-118.

8. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. – Т. 1. – М.: Наука, 1968. – 470 с.

9. Шептулин А. П. Диалектика единичного, особенного и общего. – М., 1973. – 244 с.